

стосунки з лідерами російського слов'янофільства О. Хомяковим та І. Аксаковим. Загалом, на думку сучасників, М. Марков був енциклопедично освіченою людиною, викладав богослов'я, філософію, історію, словесність, особливо шанував творчість О. Пушкіна: «В обычной беседе просто поражал собеседника, приводя иногда целые тирады из произведений великого поэта, а всю поэму «Евгений Онегин» мог прочитать наизусть» [8, 6-8]. Традиції, закладені М. Марковим, знайшли своє продовження у діяльності Чернігівської духовної семінарії. Свідченням цього є, наприклад, виступ у 1894 р. інспектора І. Єфремова перед семінаристами, які стояли на порозі своєї педагогічної діяльності.

Отже, викладачі Чернігівської духовної семінарії взяли активну участь у створенні та діяльності Чернігівської губернської вченої архівної комісії, Чернігівського єпархіального древлеховища, Церковно-археологічної комісії, досить активно займалися науковою роботою, друкуючи свої розвідки на шпальтах періодичних видань, а також плідно розробляли теоретичні проблеми педагогіки та філософії.

Посилання

1. Дроздов В. Учреждение Черниговского Епархиального Древлехранилища / В. Дроздов // Черниговские епархиальные известия. – 1908. – № 15. – Часть неофициальная. – С. 577-598.
2. Журнал Церковно-археологической комиссии при Черниговском епархиальном древлехранилище // Черниговские епархиальные известия. – 1908. – № 7. – Часть неофициальная. – С. 225-227.
3. Гейда О. Краєзнавча та просвітницька діяльність Братства святого князя Михайла при Чернігівській духовній семінарії / О. Гейда // Три століття гуманітарної та педагогічної освіти в Чернігові: від колегіуму до університету. – Чернігів, 2001. – С. 61-66.
4. Гейда О. Дослідження церковної історії Чернігівщини у першій половині XIX ст. / О. Гейда // Сумська старовина. – 2003. – № XI-XII. – С. 57-64.
5. Гейда О. Розвиток церковно-історичного краєзнавства на Чернігівщині у другій половині XVII – на початку XX ст.: дис. на здобуття наук. ступеня канд. історичних наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О. Гейда. – Київ, 2005. – 290 с.
6. Гупан Н. Розвиток педагогічної думки у працях видатних педагогів Чернігівщини кінця XIX – початку XX ст. / Н. Гупан // Три століття гуманітарної та педагогічної освіти в Чернігові: від колегіуму до університету. – Чернігів, 2001. – С. 74-75.
7. Компан І. Двадцятипятилітє служби ректора Черниговской духовной семинарии протоиерея Н.П. Маркова / І. Компан // Черниговские епархиальные известия. – 1886. – № 21. – Часть неофициальная. – С. 693-721.
8. Мащенко С. Філософський світ Миколи Маркова / С. Мащенко. – Чернігів: ЦНТЕІ, 2006. – 68 с.
9. Мащенко С. Філософсько-освітня думка Миколи Маркова / С. Мащенко – Чернігів: Сіверянська думка, 2008. – 64 с.
10. Петров П. История Киевской духовной семинарии (1817-1917) / П. Петров. – К.: Типография Киево-Печерской Лавры, 1917 – 1918. – 72 с.
11. Російський державний історичний архів у Санкт-Петербурзі (далі – РДІА), ф. 797, оп. 46, спр. 102, арк. 82.
12. РДІА, ф. 802, оп. 15, спр. 1406, арк. 13.
13. Тарасенко О. Архієпископ Філарет (Гумілевський) і Чернігівська духовна семінарія / О. Тарасенко // Сіверянський літопис. – 1999. – № 6. – С. 53-60.

Цыпляк Н.О. Научная деятельность преподавателей Черниговской духовной семинарии

Статья посвящена основным направлениям научно-исследовательской работы преподавателей Черниговской духовной семинарии. Детально рассмотрено участие преподавателей семинарии в историко-краеведческом движении конца XIX – начала XX вв. и введение преподавателями новых философско-педагогических идей в учебно-воспитательный процесс.

Ключевые слова: Черниговская духовная семинария, Черниговское епархиальное древлехранилище, Церковно-археологическая комиссия.

Tsypliak N.O. Scientific work of teachers of Chernihiv Theological Seminary

The article deals with the main directions of scientific and research work of teachers of Chernihiv Theological Seminary. The participation of seminary teachers in historical and local history movement of the end of the XIX- beginning of the XX centuries and teachers' introduction of new philosophical and pedagogical ideas in educational process were analysed in details.

Key words: Chernihiv Theological Seminary, Chernihiv diocesan archive, the church and archaeological commission.

18.03.2013 р.

УДК 93:321.02]:929 Верзилов

С.Г. Скоренюк

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ А.В. ВЕРЗИЛОВА

Стаття присвячена аналізу громадсько-політичної діяльності міського секретаря, а згодом голови Чернігівської міської думи А.В. Верзилова (1867-1931).

Ключові слова: Аркадій Верзилов, Російська імперія, Чернігів, Єлисаветград, «Громада», просвіта.

Серед чернігівських краєзнавців кінця XIX – початку XX ст., що працювали над дослідженням регіональної історії, одне з чільних місць по праву належить Аркадію Васильовичу Верзилову (1867-1931). Відомий громадський діяч, він тривалий час виконував обов'язки чернігівського міського голови й водночас плідно вивчав минувшину регіону. Добре знайомий з історією регіону та реаліями тогочасного життя, А.В. Верзилов зібрав унікальні відомості про Чернігів. Йому належить низка наукових праць та цікаві спогади. На жаль, деякі праці з його доробку залишились у рукописах і згодом були втрачені. Досі науковці переважно зосереджували увагу на деяких аспектах культурної діяльності А.В. Верзилова. Серед них відзначимо праці Л. Бінківської, О. Ісаєнко, Г. Кураса, О. Коваленка, В. Руденка. Втім, його біографія та громадсько-політична діяльність досі залишаються маловідомими широкому загалу науковців і шанувальників історії. У статті зроблено спробу проаналізувати громадсько-політичну діяльність А.В. Верзилова.

А.В. Верзилов народився 8 грудня 1867 р. у с. Ковчині Чернігівського повіту в родині чиновника судової палати Василя Даниловича Верзилова та його дружини Марії Іванівни. Рід Верзилових походить з дрібних полупанків-урядовців, що мешкали в с. Ковчині Чернігівського повіту.

Василь Данилович закінчив Чернігівське повітове училище і з 1860 р. служив у Палаті цивільного суду. У 1870 р. він здобув чин колезького секретаря і 1872 р. був затверджений на посаді секретаря судової палати [1, 7-8 зв.]. Свого часу батько А.В. Верзилова отримав у спадок від своєї матері 20 десятин землі, які після його смерті 1882 р. було розподілено між нащадками. Аркадію дісталась $\frac{1}{4}$ частина батькового спадку.

Дитинство А.В. Верзилова пройшло у рідному селі, яке він дуже любив. Саме тому згодом свої твори він підписував під псевдонімом Ковчинець.

Середню освіту А.В. Верзилов здобув у Чернігівській гімназії і у 1887 р. вступив на історико-філологічний факультет Київського університету св. Володимира. Його навчання в гімназії та університеті припало на період піднесення національно-визвольного руху на українських землях у складі Російської імперії. У цей час спостерігається відродження громадського руху, наслідком якого було створення таємних організацій-громад, які мали на меті пробудити національну свідомість українців. Саме до таких організацій належав А.В. Верзилов. За гімназійних років це було Товариство самоосвіти, а, вже будучи студентом, він належав до Українського товариства студентів, яким керував В.Б. Антонович [2, 1]. Спілкування з громадянами вплинуло на формування громадянської позиції А.В. Верзилова.

З кінця 80-х рр. XIX ст. починається самостійна науково-дослідна робота А.В. Верзилова. Ще в юнацькі роки на А.В. Верзилова мали вплив В.Б. Антонович, а пізніше М. Добровольський, пробуджуючи в ньому українську національну свідомість, інтерес до рідної минушини. У 1889 р., ще студентом, він збирав фольклор у рідному селі та брав участь в археологічних розкопках на Соборній площі Чернігова. Свої матеріали студент оприлюднював на сторінках місцевої преси [5].

Закінчивши університет у 1891 р. та склавши у 1893 р. випускні іспити, він розпочав службу на посаді секретаря Чернігівської міської думи. Державну службу йому вдавалося поєднувати з викладацькою діяльністю. Так, з 1899 р. по 1901 р. А.В. Верзилов викладав економічну географію на Чернігівських комерційних курсах, а у наступні два роки був викладачем історії Чернігівської торгівельної школи. Як служба, так і всяка праця його захоплювала не стільки з точки зору технічного викладання й заробітку, скільки з ідейного та науково-дослідного погляду [6, 6 зв.].

Досвід перебування у Київській студентській

громаді, знайомство і спілкування з відомими на той час діячами надихнули енергійного 26-річного службовця міської думи на думку про створення української Громади в Чернігові. Період діяльності А.В. Верзилова в Чернігівській Громаді припадає на 1893-1905 рр. Це був час нелегального її існування. Громадівцям доводилось не тільки боротися і протестувати проти бюрократичного російського режиму, а й поширювати національні ідеї, підтримувати і творити українську культуру, оскільки культура, на думку історика, «щось стале, живе, побутове, що не може бути схованим» [3]. На запрошення громадівців у Чернігові перебували і виступали театральні трупи М.Л. Кропивницького, П.К. Саксаганського, І.К. Карпенка-Карого, М.К. Садовського, а з концертами – М.В. Лисенко. Члени Чернігівської української Громади відзначали ювілеї діячів культури [4].

У Чернігові А.В. Верзилов одружився на вдові надвірного радника Марії Іванівни Афанасьєвій і мав з нею трьох дітей, серед яких була й донька дружини від її першого шлюбу.

Поява та діяльність першої в регіоні наукової інституції Чернігівської губернської вченої архівної комісії не могла пройти поза увагою історика. На її засіданні 7 листопада 1900 р. А.В. Верзилова обрали членом цієї наукової установи [7]. За споминами історика, стати членом архівної комісії йому конфіденційно рекомендував губернатор Є.К. Андрієвський [2, 5]. Як постійний член архівної комісії він здобув собі репутацію компетентного дослідника та завоював повагу серед відомих істориків. Зокрема, відомий український політичний діяч, історик та публіцист Д.І. Дорошенко називав А.В. Верзилова одним з найвпливовіших членів Чернігівської архівної комісії.

А.В. Верзилов, як громадський діяч, не тільки добре володів пером, але мав і дар слова: у його статтях позначалася публіцистична жилка, а у промовах на багатолюдних зібраннях проявлявся бойовий темперамент. Внаслідок революції 1905-1907 рр. здобула право на життя українська преса. А.В. Верзилов активно співробітничав з українською щоденною політичною, економічною і літературною газетою «Громадська думка» (1906 р.), а згодом газетою «Рада» (1906-1914 рр.), яка стала виходити після закриття владою «Громадської думки». Широка хвиля суспільного руху 1905-1907 рр. захопила його настільки, що він став членом Конституційно-демократичної партії [8, 4].

Працюючи в Чернігівській губернській вченій архівній комісії, краєзнавець заручився підтримкою її членів, серед яких були й діячі Чернігівської української Громади Г.О. Коваленко, В.І. Харченко. Відтак, громадівці мали вплив на всі ланки місцевої влади, що давало їм можливість впроваджувати в життя ідеї національної культурно-освітньої

діяльності в Чернігові. І тому не дивно, що 18 квітня 1906 р. А.В. Верзилова було обрано на відповідальну посаду міського голови Чернігова, яку він обіймав до скасування радянською владою установ міського самоврядування у 1919 р. [9]. Того ж таки року його обрали членом Попечительської ради Чернігівської міської трикласної школи терміном на чотири роки [10, 11]. А.В. Верзилов зазначав, що не збирався змінювати скромне становище секретаря думи, але, оскільки обраний на цю посаду, то буде докладати всі свої знання й сили для захисту інтересів громади [11].

Багато корисних справ було зроблено для поліпшення життя городян. Міський голова займався благоустроєм міста, керував будівництвом водогону та лікарні для інфекційних хворих, сприяв організації санітарної станції, розробляв проекти електрифікації міста, будівництва електростанції, лазні, вільної пожежної комуни, був причетний до підготовки та проведення в Чернігові XIV Археологічного з'їзду, приуроченого до 1000-річчя першої літописної згадки про Чернігів. А.В. Верзилов мав намір перетворити Чернігів на значний торговельний та промисловий центр. Однією з найголовніших причин, що гальмували цей процес, він назвав відсутність дешевих та зручних шляхів сполучення. Саме тому прокладання залізничної магістралі через Чернігів він вважав питанням «життя та смерті» для подальшого розвитку міста [12, 164].

За сумлінну працю міський голова був нагороджений орденами св. Анни 3 ступеня (1909 р.) та св. Станіслава 2 ступеня (1911 р.). Разом з тим, незважаючи на всі заохочення з боку влади, А.В. Верзилов був у полі зору поліції. Так, у таємному повідомленні губернатору М.О. Маклакову чернігівський поліцеймейстер зазначав, що у політичному відношенні А.В. Верзилов є особою з лівими поглядами, й пропонував не затверджувати його на новий термін головою міської думи [13, 6 зв.]. Та діяльність А.В. Верзилова у розбудові інфраструктури міста була помітною, за що його вдячні мешканці неодноразово переобирали на посаду міського голови.

Значимо, що крім роботи на виборних посадах в органах місцевого самоврядування, А.В. Верзилов плідно працював у багатьох громадських організаціях. Жодна подія наукового і культурного життя міста не залишалась поза увагою громадського діяча. Зокрема, А.В. Верзилов був у складі делегації міської думи на відкритті пам'ятника І.П. Котляревському в Полтаві, брав участь у діяльності Чернігівської громадської бібліотеки, був причетний до створення Педагогічного та Історичного у пам'ять тисячоліття Чернігова музеїв. Він вітав збори відновленої «Просвіти», перше зібрання якої відбулося 24 квітня 1917 р. На цьому зібранні його було обрано одним з 15 членів Ради товариства [14].

Події революції 1917 р. вплинули на зміну політичних поглядів А.В. Верзилова. Він вийшов із

загальноросійської кадетської партії, в якій перебував з 1906 р., та вступив до Української партії автономістів-федералістів. За підсумками виборів міського голови 1917 р. його було обрано спочатку товаришем міського голови, а у 1918 р. – головою Чернігівської міської думи. У бурхливі часи Української революції А.В. Верзилов брав активну участь у розбудові українського життя в Чернігові. Зокрема, він став директором першої україномовної гімназії, в якій викладав курс «Історія України і Руси з XI по XVII ст.». Його кандидатуру на цій посаді було погоджено в Міністерстві народної освіти 5 жовтня 1918 р. [15, 25]. Разом з тим він читав курс «Історія Чернігова» у Чернігівському народному університеті, викладав на учительських та кооперативних курсах, виступав з доповідями про відомих діячів. Тоді ж А.В. Верзилов почав писати твори українською мовою.

30 квітня 1919 р., додавши своє резюме, краєзнавець звернувся до Комітету охорони пам'яток старовини з проханням призначити його завідуючим міським історичним музеєм «в пам'ять тисячелеття г. Чернигова». Влітку 1919 р. А.В. Верзилов виконував обов'язки голови Чернігівської архівної комісії. Про це свідчить цікавий документ-посвідчення виконуючому обов'язки голови комісії А.В. Верзилову на дозвіл проводити в межах Чернігівської губернії дослідження пам'яток старовини й мистецтва, зокрема архівів і бібліотек. Досвідченому фахівцеві було доручено здійснити заходи щодо охорони пам'яток від знищення, пошкодження або пограбування. Усім ревкомам та комбідам пропонувалося сприяти А.В. Верзилову в цьому напрямку [16, 100]. Та з приходом денікінців восени 1919 р. він був змушений переглянути свої наміри. Нова влада не дуже заохочувала піднесення національного руху на українських землях. З цього часу було заборонено фінансування українських шкіл та гімназій. Не знайшовши порозуміння з денікінською владою, А.В. Верзилов з родиною змушений був залишити Чернігів і перебраться до Єлисаветграду, де він мешкав з 1920 по 1922 рр., викладаючи українську мову у Єлисаветградському агрономічному технікумі [17, 120] та сільськогосподарчій трудовій школі [18, 1].

Повернувшись до рідного міста у 1923 р., А.В. Верзилов, як досвідчений історіограф та дослідник пам'яток старовини, отримав запрошення від керівництва Чернігівського губернського архівного управління з пропозицією очолити експертно-розбірку комісію при Чернігівському губернському архівному управлінні [19, 157]. Під керівництвом досвідченого і відданого справі А.В. Верзилова експертно-розбіркова комісія губернського архіву розгорнула жваву діяльність. Було опрацьовано та упорядковано ряд архівів: таємної канцелярії чернігівського губернатора, Чернігово-Могилівського управління державним майном, Акцизного управління, Чернігівського відділення державного банку та

архів Братства св. Михаїла (церковний). 31 серпня 1923 р. керівництво губернського архіву висловило подяку А.В. Верзилову за проявлену енергійність та самопожертву при розбірці архівних документів за вкрай несприятливих умов роботи [20, 47 зв.]. У грудні 1924 р. результатом перерахунку бюджетної комісії стало суттєве урізання місцевого бюджету Чернігівщини, що призвело до скорочення штатів. Під скорочення штатів потрапила і посада голови експертно-розбіркової комісії губернського архіву.

Останнім місцем роботи А.В. Верзилова з 1925 р. був Чернігівський землевпорядний технікум. 3 грудня 1928 р. він подав заяву про звільнення з посади вчителя української мови у зв'язку з хворобою та нездатністю належного викладання [6, 10].

Незважаючи на тривалу керівну і корисну діяльність у громадських установах та викладацьку діяльність в навчальних закладах, А.В. Верзилов не отримав з боку держави належного пенсійного забезпечення. Пенсія у 17 крб. 82 коп. не дозволяла навіть прохарчуватись, і старий історик змушений був звернутись за допомогою до академіка Д.І. Багалія. У листі від 5 жовтня 1929 р. він зазначав: «З 1882 р. живу трудом своїх рук і голови, служив без перерви з 1893 р. до 1929 р., будучи на радянській службі з перших її приходів, наукових друкованих праць маю за 40». А.В. Верзилов закінчив листа словами: «Допоможіть у пам'ять В.Б. Антоновича й М.П. Драгоманова, наших спільних учителів» [21]. Є відомості, що за отримання персональної пенсії для нього клопоталися М.С. Грушевський та А.Ю. Кримський [22, 76].

Незважаючи на хвороби і нестатки, А.В. Верзилов продовжував займатись наукою. Він був автором ряду нарисів, історичних праць та статей, присвячених дослідженню історичного минулого краю та проблемам тогочасного життя. Серед науковців А.В. Верзилов мав неабиякий авторитет. Місцеві історики та краєзнавці обрали його вченим секретарем Чернігівського наукового товариства. Водночас він був членом бюро секції наукових робітників і членом секції наукової роботи Чернігівського Робітничого союзу. Разом з тим науковець співробітничав і з установами Всеукраїнської Академії наук. Варто відмітити його активну діяльність в роботі Постійної комісії УАН – ВУАН по складанню Біографічного словника діячів України, де він упорядковував список діячів Чернігівщини з 1764 р., працював над біографіями визначних членів Чернігівської архівної комісії [6, 6].

Внаслідок тяжкої невиліковної хвороби 14 липня 1931 р. обірвався життєвий шлях А.В. Верзилова. Його було поховано поряд з могилою батька на міському цвинтарі. В останні роки свого життя, попри хворобу, А.В. Верзилов не відійшов від активної участі у громадсько-політичному житті міста, залишаючись громадським діячем, патріотом, пам'яткоохоронцем.

Посилання

1. Державний архів Чернігівської області, ф. 244, оп. 1, спр. 427, 114 арк.
2. Державний архів Чернігівської області, ф. р. 9044, оп. 1, спр. 44, 12 арк.
3. Грінченкова М. і Верзилів А. Чернігівська Українська Громада. Спогади / Марія Грінченкова і Аркадій Верзилів // Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали. – К., 1928. – С. 471.
4. Скоренок С. А.В. Верзилов як засновник Чернігівської української Громади / С.Г. Скоренок // Ніжинська старовина: Збірник регіональної історії та пам'яткознавства. – 2012. – Вип. 14 (17). – С. 176-182.
5. Раскопки, проводимые на Соборной площади в г. Чернигове // Черниговские губернские ведомости. – 1889. – № 52. – Часть неофициальная. – С. 3-4; Черниговские губернские ведомости. – 1889. – № 53. – Часть неофициальная. – С. 3; Черниговские губернские ведомости. – 1889. – № 54. – Часть неофициальная. – С. 3.
6. Держархів Чернігівської обл., ф. р. 612, оп. 1, спр. 455, 10 арк.
7. Труды Черниговской губернской архивной комиссии – Чернигов, 1902. – Вып. 4. – С. 6.
8. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (ІР НБУВ), ф. X, спр. 4930, 12 арк.
9. Там само.
10. Держархів Чернігівської обл., ф. 758, оп. 1, спр. 49, 39 арк.
11. Вступление нового городского головы // Десна. – 1906. – № 16. – 18 июня. – С. 3-4.
12. Держархів Чернігівської обл., ф. 145, оп.3, спр. 1764, 500 арк.
13. Держархів Чернігівської обл., ф. 145, оп. 2, спр. 1373, 10 арк.
14. Перші загальні збори Чернігівської «Просвіти» // Черниговская земская газета. – 1917. – № 34, 28 апреля. – С. 4-5.
15. Держархів Чернігівської обл., ф. р. 620, оп. 1, спр. 3, 101 арк.
16. Держархів Чернігівської обл., ф. р. 593, оп. 1, спр. 52, 157 арк.
17. Держархів Кіровоградської обл., ф. р. 816, оп. 1, спр. 148, 172 арк.
18. Держархів Кіровоградської обл., ф. р. 816, оп. 1, спр. 184, 172 арк.
19. Держархів Чернігівської обл., ф. р. 647, оп. 2, спр. 44, 316 арк.
20. Держархів Чернігівської обл., ф. р. 647, оп. 2, спр. 3, 79 арк.
21. ІР НБУВ, ф. І, спр. 45630, арк. 2.
22. Курас Г. М.А. Верзилов у Чернігівській губернській вченій архівній комісії / Г.М. Курас // Сіверянський архів. – 2007. – Вип. 1. – С. 72-78.

Скоренок С.Г. Общественно-политическая деятельность А.В. Верзилова

Статья посвящена анализу общественно-политической деятельности городского секретаря, а затем председателя Черниговской городской думы А. В. Верзилова (1867-1931)

Ключевые слова: Аркадий Верзилов, Российская империя, Чернигов, Елисаветград, «Громада», просвита.

Skorenok S.H. A.V. Verzylov's public and political activity
The article deals with analysis of A.V. Verzylov's (1867-1931) public and political activity as the town secretary and then the head of Chernihiv town council.

Key words: Arkadii Verzylov, Russian Empire, Chernihiv, Yelysavethrad, «Hromada», prosvita.